DOINA GRECU

„CERBICE” ŞI „GUŞĂ LA BOU”. NOTE PE MARGINEA UNOR RĂSPUNSURI LA *CHESTIONARELE* ALR I ŞI II

În „Dacoromania” IX, la rubrica „Pe marginea cărţilor”, Sextil Puşcariu, comentând unele răspunsuri înregistrate de anchetele pentru ALR I, afirma că „În părţile unde se face confuzie de sens între *cerbice* şi *bărbie* se întâlneşte forma *cerbie*” (p. 425). Faptul că nici unul dintre dicţionare nu atestă pentru *cerbice* un sens 'bărbie', presupus de afirmaţia lui S. Puşcariu, a generat interesul nostru pentru urmărirea existenţei acestui sens al lui *cerbice* în răspunsuri la unele întrebări din *Chestionarele* ALR I şi II. În investigarea noastră am pornit de la două întrebări din ALR I: [1079] „pielea care atârnă sub barbă la bou” [= bărbie la bou] şi [1092] „locul unde se opreşte jugul la bou” [= greabăn].

Neglijând pentru moment variantele, luând în considerare o formă tipizată, forma literară c e r b i c e, observăm nu fără surprindere că la întrebarea [1079] 'bărbie la bou' s-a notat *cerbice* în 35 de puncte de pe teritoriul dacoromân (18, 24, 56, 59, 63, 69, 75, 77, 80, 85, 87, 98, 100, 107, 109, 112, 116, 118, 122, 138, 140, 247, 249, 251, 315, 320, 341, 347, 348, 351, 357, 588, 590, 600, 614), pe când la întrebarea [1092] 'ceafă la bou' doar în 28 (28, 45, 77, 79, 90, 93, 94, 96, 103, 266, 270, 278, 283, 290, 298, 305, 339, 350, 354, 355, 361, 412, 420, 424, 512, 538, 540, 550).

Desigur, acest raport este relativ, dar nu poate fi neglijat, mai ales că, luând în considerare sensul etimologic, precum şi sensurile atestate de dicţionare, ne-am fi aşteptat la o situaţie inversă.

Cu excepţia punctului 77, în care s-a înregsitrat pentru ambele întrebări acelaşi răspuns, *cerbice,* în celelalte puncte termenul este monosemantic, punctele în care *cerbice* = 'greabăn' părând mai degrabă, în vest, nişte insule în aria mare în care *cerbice* = 'bărbie', iar în est cele două sensuri constituind două arii izolate.

Urmărind să vedem care sunt termenii ce exprimă noţiunea de 'ceafă' în punctele în care *cerbice* = 'bărbie', constatăm că primul în ordinea frecvenţei este *grumaz* (punctele 59, 107 (v. şi *scaun*) 112, 251, 315 (v. şi *greabăn*), 351), apoi *greabăn* (*hreabăn, brebeni* etc., în 63, 315, 341, 357, 600), *umăr, umărul boului*

DACOROMANIA, serie nouă, I, 1994-1995, Cluj-Napoca, p. 117-120

(18, 80, 98, 100), *scaunul jugului, ~ boului, scaun de jug* (69, 107, 116, 118), *osul spinării* (87, cu explicația « grumazú inde trage »), *osul grumazului* (85), *osu după cap* (75), *ciont de tras* (247), *ciontu de la grumaz* (320), *ceafa boului* (588), *gușă* (24), *la spate* (109), *după cap* (249), *?* (56, 614, cu explicația „se strică la gât"), iar în două puncte (347, 348) nu s-a anchetat problema în discuție ci *țesăla*. Varietatea termenilor, existența dubletelor sinonimice, răspunsuri ca cele din 109 (*la spate*) și 249 (*după cap*) arată că e vorba de termeni mai noi, extinși din arii vecine – căci *greabăn, scaun* și mai ales *ceafă* se constituie în arii. Dintre toți acești termeni, singur *gușă* ridică semne de întrebare, el părând a se afla în situația inversă lui *cerbice*, ajungând adică să denumească, în loc de partea din față a gâtului, pe cea din spate. În realitate, așa cum arată răspunsul la întrebarea [357] „grumaz", unde în punctul 24 s-a notat *gușă*, [σ] *grumaz* – așa ca și în punctul 5, unde s-a înregistrat *gușa toată* – nu este vorba decât de un transfer semantic de la întreg la parte, procedeu deosebit de frecvent.

Dacă luăm acum în considerare și punctele în care la întrebarea [831] din ALR I, „ceafă la jug", s-a răspuns pentru noțiunea anchetată cu *cerbice*, din cele 46 de puncte în care apare termenul (din care, în 45, 96, 270 și 522 însoțit de determinantul *jugului, la jug*, și în 93 de *boului*), în 24 de puncte *cerbice* înseamnă numai 'ceafă la jug', punctele fiind situate înspre nordul Transilvaniei și Maramureș (269, 273, 280, 337) și în Moldova, coborând spre Muntenia și Dobrogea (385, 394, 418, 510, 516, 518, 522, 526, 528, 532, 536, 552, 558, 595, 610, 618, 690, 704, 710, 735), că în majoritatea cazurilor de polisemie ele se suprapun punctelor în care *cerbice* = 'ceafă': 45, 77 (unde *cerbice* = 'ceafă' și 'bărbie'), 93, 96, 103, 270, 278, 298, 305, 339, 355, 412, 420, 424, 512, 538, 540, 550 (adică Banat, nordul Transilvaniei, Maramureș, jumătatea de nord a Moldovei) și că în cinci puncte *cerbice* = 'gușă la bou' și 'ceafă la jug': 69, 75, 85, 590, 614 (nordul Banatului și partea de sud a Moldovei). Dacă extensia sensului de la 'ceafă la bou' la 'ceafă la jug' este firească, ceafa fiind partea jugului care se rezemă pe greabănul boului, faptul că în una și aceeași localitate *cerbice* înseamnă 'ceafă la jug' și 'bărbie la bou' pare bizar. El nu se poate explica decât acceptând că și în aceste localități care – mai ales Banat – nu sunt în marginea ariilor, *cerbice* a avut sensul de 'ceafă la bou', apoi cel de 'ceafă la jug' și numai după aceea a avut loc „confuzia de sens" de care vorbea Sextil Pușcariu. Aceasta înseamnează că, într-o cronologie relativă, sensul de 'bărbie' este ulterior celui de 'ceafă la jug'.

Ne-am întrebat, firesc, dacă paralel cu sensul 'bărbie' *cerbice* nu a dezvoltat și un sens 'policioară la jug'. Din păcate, întrebarea pentru „policioară la jug" figurează în *Chestionarul ALR II* (întrebarea [5602] = ALR SN II h. 335, ALRM SN I h. 217). Emil Petrovici înregistrează pentru *cerbice* sensul 'policioară la jug' doar în punctul 551 (Moldova), punct aflat în vecinătatea ariei în care *cerbice* = 'ceafă la bou' și aproape de punctul 554, în care și Sever Pop

nota, ca răspuns suplimentar la întrebarea [831], sensul 'policioară la jug' pentru *cerbice*.

În nici unul dintre aceste două puncte *cerbice* nu mai are, pe baza ALR I şi II, vreun alt sens.

Dar E. Petrovici notează, la întrebarea [5602], şi câteva răspunsuri pentru 'ceafă la jug', nepublicate pe hartă, în patru puncte înregistrând, în această accepţie, termenul *cerbice*: 95, 105 (în Transilvania), 537 (în Moldova) şi 728 (în nordul Munteniei). În primele trei puncte termenul este atestat şi ca răspuns la întrebarea [5555] „cerbice (unde stă jugul)" = ALR SN II h. 299, ALRM SN I h. 192, şi anume, cu sensul 'ceafă', în punctele 95 şi 537 şi 'bărbie la bou' în 105. De remarcat că punctul 105 se află în aria în care şi S. Pop înregistra, pentru *cerbice*, în câteva puncte, cum am văzut, atât sensul 'bărbie' cât şi 'ceafă la jug'. Dar răspunsurile la această întrebare mai atestă pe *cerbice* cu sensul 'bărbie la bou' în punctul 346, cu sensul 'bătătură la ceafă [la bou]', în 36, iar cu sensul 'locul unde stă jugul [la bou]' în 17 puncte: 47, 76, 95, 272, 279, 284, 310, 325, 334, 349, 353, 362, 414, 514, 531, 537, 605.

Fără a avea certitudinea că am epuizat lista, am depistat, în total, 6 chestiuni din ALR I şi 4 din ALR II la care s-a înregistrat, în răspunsuri, termenul *cerbice*. Ele sunt, pentru ALR I: [1079], [1092], [831] (discutate deja), [358] „cerbice (ceafă, la om, la animale; care parte)", [149] „bătătură în talpă" şi [95] „bărbie la om" = ALR I/I h 34, iar pentru ALR II: [5602], [5555] (despre care am amintit mai sus), [5725] „bărbie la cocoş" şi [2253] „bătătură" = ALR II/I h 77.

La întrebarea [358] S. Pop a înregistrat termenul *cerbice* în cinci localităţi, dintre care în una (= 270) cu sensul 'ceafă la animale' şi în patru (= 122, 255, 347, 348), 'bărbie la animale', iar la întrebarea [149] răspunsul *cerbice* cu sensul 'ceafă la om, la animale' în două localităţi: 298 şi 302 şi cu sensul 'bărbie' în şapte: 69, 80, 85, 107, 116, 138, 588, toate, cu excepţia punctului 588, aflat în Moldova de sud, fiind concentrate în zona Apusenilor, a Hunedoarei şi a nordului Banatului.

ALR II [2253] = ALR II/I h 77 înregistează, pentru 'bătătură la palme şi în talpă', termenul *cerbice* în punctul 36 (Banat), iar ALR II [5725], acelaşi termen cu sensul 'bărbie la cocoş', în punctul 250 (Transilvania).

În total, întrebările din ALR I pe care le-am avut noi în vedere înregistrează termenul *cerbice* în 57 de localităţi, iar cele din ALR II în 23, însumându-se un număr de 80 de localităţi care acoperă Banatul, Crişana, Maramureşul, Transilvania de nord-vest şi Moldova, coborând până în Dobrogea şi Muntenia nord-estică.

Am arătat mai sus că într-o serie de localităţi termenul e polisemantic. Completările aduse de răspunsurile prezentate în ultima parte mai atestă această situaţie şi în alte localităţi. Astfel, după răspunsurile la întrebări din ALR II, cu sensurile 'greabăn la bou' şi 'ceafă la jug' este înregistrat în punctele 95 şi 537,

'bărbie la bou' și 'ceafă la jug' în 105, 'bătătură la ceafă' și 'bătătură în talpă' în 36, iar din răspunsurile la întrebările din ALR I rezultă că *cerbice* are sensurile 'ceafă la om' și 'greabăn la bou' în 350, 'bărbie la om' și 'bărbie la bou' în punctele 80, 107, 116, 138, 588, 'greabăn la bou', 'ceafă la bou' și 'ceafă la jug' în 69 și 85, 'ceafă la bou (și la animale în general)' și 'ceafă la jug' în 270, 'ceafă la bou' și 'ceafă la animale în general' în 122, 347, 348.

În cele prezentate până acum nu am avut în vedere variantele termenului *cerbice*. Pe baza tuturor chestiunilor utilizate în prezentarea noastră, variantele termenului în discuție sunt următoarele: *cirbice* (ALR II 5555/325), *cerbite* (ALR I 95/138; 831/103; 358/350; 1079/138; 1092/93, 103, 290, 350), pl. *cerbite* (ALR I 358/347; 1092/290), *cerbiti* (ALR I 1092/350); *cerfite* (ALR I 831/95); *fergice* (ALR I 1079/251), *cerbică* (ALR I 358/122; 831/536, 735; 1079/24, 109, 118, 122, 249, ALR II 5555/349; 5602/551), pl. *cerbici* (ALR I 831/536, 735; 1079/24, 249), *cerbică* (ALR I 1079/122); *cerbită* (ALR I 1079/347, 351; 1092/354, ALR II 5555/353), pl. *cerbiți* (ALR I 1092/354); *cerbiță* (ALR I 831/96; 1079/98, 100; 1092/96, ALR II 5602/95), pl. *cerbiți* (ALR I 831/96; 1079/98); *cerbîșă* (ALR II 5602/728); *cerbíci* (ALR I 149/298; 1079/247, 341, ALR II 5555/346), pl. *cerbici* (ALR I 149/298); *cirbíci* (ALR I 1079/320), *ciribici* (pl.) (ALR I 831/305; 1092/305); *cerbíc*, pl. *cerbici* (ALR II 5725/250); *cerbít* (ALR I 1079/140).

De asemenea, materialul utilizat de noi mai atestă formele: *cerbíe* (ALR I 95/85: 1079/59, 87, 590); *cerbiș* (ALR I 831/595, 710, ALR II 5555/334), pl. *cerbișuri* (ALR I 831/595), *cerbișe* (ALR I 831/710); *cerbiște* (ALR I 831/272; 1092/361, ALR II 5555/362), pl. *cerbiște* (ALR I 831/272).

Pentru forma literară, *cerbice*, materialul utilizat de noi atestă două forme de plural: *cerbici* (ALR I 95/69, 588; 831/269, 298, 385, 412, 418, 420, 424, 512, 516, 518, 522, 526, 528, 532, 540, 550, 552, 558, 590, 610, 614, 618, 690, 705; 1079/80, 85, 588, 600, 614; 1092/266, 283, 290, 424, 538, 540, 550, ALR II 2253/36; 5555/76, 279) și *cerbice* (ALR I 831/270, 394, 510; 1092/412).

Atât larga răspândire a termenului cât și polisemantismul său infirmă afirmația Dicționarului Academiei care, fără a beneficia de datele din anchetele pentru ALR, abia terminate la data redactării literei C, susținea că *cerbice* este „un cuvânt ieșit aproape cu totul din uz". Anchetele pentru noile atlase lingvistice, ale căror răspunsuri la întrebările [259] „bărbie" și [274] „ceafă" au fost consultate de noi doar parțial și care, după apariția volumelor pentru Crișana și Transilvania vor trebui luate integral în considerare, confirmă și ele existența termenului *cerbice* în accepțiile 'bărbie' și 'ceafă' [la om].

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară "Sextil Pușcariu"
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21